

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERKELIJK LEVEN / B. Luiten

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **865**
B. Luiten
Jonge nomaden

MEDITATIEF **868**
J.J. Dronkers
Geen prof. wel profeet

ACHTERGRONDEN **869**
A.N. Hendriks
Calvin over wetenschap
en kunst

EVANGELISATIE EN
ZENDING **872**
C.J. Haak
Kerk-zijn op wereldniveau –
van lokale zending naar
internationale hulpverlening

KERK WERELDWIJD **876**
M.K. Veenstra
Studiecentrum op
Cyprus geopend

SAMENLEVING **877**
L. Hordijk
Milieuactivisten

en verder...
Boekbespreking
Meegelezen
Uit de kerken

JONGE NOMADEN.

Binnenkort is het weer zover. Jonge mensen met een kersvers eindexamen op zak verlaten het ouderlijk huis, om elders te gaan studeren. Anderen maken zich op voor een stage van een half jaar of langer. Ze betrekken een kamer, betreden een nieuwe wereld en maken kennis met een andere cultuur. Welke plaats zal de kerk in dat geheel ontvangen?

Dit is een vraag, die je niet beantwoordt met enkel een organisatorisch besluit. In het verleden is vaak gedubt, of de attestatie in de thuiskerk zou moeten blijven of meegegeven zou moeten worden naar de nieuwe woonplaats. De regel is gesteld, *dat* men *dáár* kerklid dient te zijn, waar men ook burgerlijk zijn domicilie heeft. Of die regel werkt in *&* praktijk, zullen we nader bezien. *Maar* in ieder geval, ook al zou *&* ze afspraak worden nageleefd, dan nog zou de kerkelijke betrokkenheid van de werkende en studerende kamerbewoners veel beter gestalte kunnen krijgen.

Een regel met gebruiksaanwijzing

De Generale Synode van Leeuwarden 1990 heeft kennelijk al enigszins aangevoeld, dat het kerkelijk meeleven van de mobiele jongeren *&* óók zou kunnen en moeten zijn op de plaats waar men *niet* is ingeschreven. Zij gaf haar eigen regel een aantal nadere bepalingen mee, als een soort gebruiksaanwijzing. Zo kwam zij tot de uitspraak (Acta art. 65):

'er bij de kerken op aan te dringen
1. zich te houden aan de regel van

de Generale Synode van Amsterdam 1936, Acta art. 62, dat ieder dient te behoren tot die kerk binnen het ressort van welke hij zijn burgerlijk domicilie heeft;

2. bijzondere aandacht te besteden aan:
  - a. eigen gemeenteleden die – om aanvaardbare redenen – de zondag regelmatig elders doorbrengen;
  - b. leden van een zusterkerk die regelmatig in haar midden verkeren;
3. afspraken te maken over de ambtelijke bearbeiding, als een lid vanwege regelmatig verblijf in een zusterkerk buiten geregelde ambtelijke zorg geraakt.

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGEREDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS.
A.L. TH. DE BRUJNE, DRS. G. GUNNINK,
DRS. B. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RIJ-
SE.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265
AG Kampen, Tel. (0388) 3331201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kam-
pen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studen-
ten f 70,25 per jaar (binnenland). Buitenland:
f 144,50 per jaar (zoeppost).

Een abonnement kan per maand ingaan,
maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee
maanden voor het verstrijken van de beta-
lingstermijn (opzegging van jaarabonnement
vóór 1 november, van een halfjaarabonne-
ment vóór 1 juni).

Losse nummers f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij
de Stichting Bralectah.

Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,84 per mm. Contracttarief op aan-
vraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de
uitgever is het niet toegestaan artikelen uit
dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Gronden:

1. de regel van Amsterdam 1936 is nog altijd een goed uitgangspunt voor een zo breed mogelijke ambtelijke bearbeiding;
2. de veranderingen in de samenleving brengen met zich mee, dat meer gemeenteleden dan in de jaren dertig – om aanvaardbare redenen – met name de zondag in een andere gemeente doorbrengen dan waarvan zij lid zijn; het is goed dat de kerken op deze veranderingen adequaat reageren.

Probleem

Het probleem is, dat deze regel in de praktijk niet goed werkt, om redenen die hierna zullen worden genoemd. Daardoor is het nog steeds mogelijk, dat studerende en/of werkende jongeren tussen wal en schip vallen, dat ze kerkelijk vervreemden terwijl het niet op tijd wordt gemerkt, en zelfs dat ze soms onder één dak in geloof af ongeloof langs elkaar heen leven. Dit geeft veel zorg, want juist op deze jongeren is de zuigkracht van de wereld en naar evangelische kringen sterk. In een informeel overleg tussen meerdere stadskerken is gebleken, dat het dringend nodig is dat deze situatie een verantwoorde aanpak krijgt.

Het motief van Leeuwarden

Waarom de regel van Amsterdam nog zo goed zou zijn, wordt door de G.S. Leeuwarden niet aange-
toond. Wellicht was de drijfveer, dat de jongere niet in een 'gat' mag vallen, door anoniem en onbekend ergens te gaan wonen. Dient hij zijn attestatie in in de stadskerk, dan komt hij daar in beeld, terwijl ook de thuiskerk van hem op de hoogte blijft, zolang hij daar werke-
lijk de zondagen doorbrengt. Zo lijkt het plaatje compleet en de pas-
torale zorg optimaal. Inderdaad kan

om deze reden worden toegestemd, als er een keus gemaakt moet worden in kerklidmaatschap, dat de keus het beste kan vallen op de stadskerk.

Juist in deze levensfase kan het voorkomen dat jongeren geneigd zijn afstand te nemen van het ouderlijk huis, in een proces van snel toenemende zelfstandigheid. Het is een feit, dat zij daardoor extra kwetsbaar zijn, in leer en leven. En dat ze daarom juist in deze periode van de kerk kunnen vervreemden. Voor hen zou het echt onverantwoord zijn, de stadskerk buiten de ambtelijke zorg te houden. Zij maakt dit proces van dichtbij mee, wat niet betekent dat zij alles weet wat er gebeurt, maar zij staat zeker machteloos als de jongeren zich afzijdig houden. Om de ambtsdragers ter plaatse ingang te geven, is een lidmaatschap nodig en dus een attestatie.

Verder zijn het uiteraard niet alleen ambtsdragers, die de geloofsverbondenheid gestalte geven. Ieder heeft ook te maken met een wijk, de buurt, de straat, waar men op h-
mers woont. Daar kun je als christe-
nen elkaar niet voorbij leven, alsof de ander niet bestaat. Af en toe een ontmoeting van alle gereformeerde jongeren in een straat (student/stag-
giar/militair/in loondienst/enz) blijkt zinvol en stimulerend zijn. Maar opnieuw geldt: dit kan alleen met jongeren die in beeld zijn. Dus, als er gekozen moet worden, dan de attestatie liefst naar de stads-
kerk.

Jongeren willen niet kiezen

Maar juist dat 'kiezen' blijkt in de praktijk niet te werken. Daar zijn ook wel goede redenen voor:

1. Er zijn ook jongeren die zich nog helemaal aan hun thuiskerk verbonden voelen. Zij gaan elke vrijdag naar de plaats die hun ver-
trouwd is en leven daar volop mee. Daar hebben zij hun kerkgang, hun gemeenteleven, hun verenigingsle-
ven, hun vrienden en het contact

met de ambtsdragers. Menig student houdt dit ook werkelijk zijn gehele studietijd vol, zonder enig probleem. De regel van Leeuwarden lijkt dit te **doorkruisen**.

2. Als **deze** jongeren de regel van Leeuwarden zouden naleven, bestaat het risico dat zij betrokkenheid gaan missen: in **de stadskerk** zijn **ze op zondag afwezig** en in de **thuiskerk** zijn ze slechts gast. Voor elke viering van het avondmaal **moeten** ze een briefje vragen. Als dat **een** paar jaar zo doorgaat, kan afstandelijkheid juist het gevolg zijn van een regel, die afstandelijkheid wilde voorkomen.

3. **Het is te begrijpen** dat **een** jongere geen attestatie wil opvragen naar een **gemeente**, **als** hij bij voorbaat **weet** dat hij **daar** een **vreemde** zal zijn en blijven, en dat er van werkelijk participeren weinig of niets **terecht zal komen; zo kan en** wil hij zijn verantwoordelijkheid niet waarmaken.

4. Het opvragen van de attestatie op 17- of 18-jarige leeftijd wordt ervaren als een afscheid van thuis, waar velen **niet** aan toe zijn, de jongeren **evenmin** als **hun ouders**.

5. **Het wordt** als onbevredigender ervaren, dat de jongere (hoe **dan ook**) **de halve week** daar verblijft waar hij geen lid is. Waar hij geen lid is staat hij **niet** in het **register** en dus ook niet in het **boekje van een ambtsdrager**. Daar valt hij buiten de geregelde ambtelijke zorg, aile bijkomende afspraken van Leeuwarden **ten spijt**.

Kortom: **de strakke regel van één kerk waar je woont en waar je bij hoort blijkt helemaal niet aan te sluiten bij het leven van onze jonge nomaden**.

Praktijk

Heel wat **kerkeraden** staan daarom toe, dat de attestatie van de jongere in de **thuiskerk** blijft. Zij voeren geen **aktief** beleid als het gaat om **het** naleven van **de** regel van Leeuwarden. Er zijn ook **stadskerken** die **het** goed vinden, dat de doople-

den slechts als gast op de catechisaties komen; als dit **aantal** niet al te groot is, kunnen de ambtsdragers ook zó wel wat contact leggen.

Maar voor een grotere stadskerk is dat niet te doen; zonder **binnenkomende attestaties** kan zij geen overzicht houden. Dit verschil in beleid vanuit de **stadskerken** werkt er bepaald niet aan mee, dat **thuiskerken** een heldere **keus maken**.

Daar komt bij, dat sommige **stadskerken** bezig zijn zich te vertillen. Zij **kunnen de ambtelijke zorg** in een deel van de **week niet** waar maken, zeker niet **als** het gaat om grote aantallen jonge mensen. **Thuiskerken** zien dat, zijn daar bezorgd over en **schrijven soms** liever **geen attestatie** uit.

Conclusies

Dit **alles** brengt tot twee conclusies:

1. Voor de jongere zou het **verreweg** het beste zijn **wanneer hij niet voorn 'n lidmaatschapskeus zou worden geplaatst**. Omdat hij in de praktijk op twee plaatsen **woont**, zou hij **gewoon op beide plaatsen kerkelijk 'thuis' moeten zijn**.

2. Wat de kerken betreft, zij **moeten een betere basis hebben dan de aanbevelingen van Leeuwarden** om met elkaar samen te werken in de **pastorale zorg voor al deze mobiele jongeren**. Bovendien zou er ook voor de kerken niet **zo'n noodzaak** tot **kiezen** moeten zijn, maar juist een aanvullen van **elkaar, om samen het thuis** te bieden voor de jon-

gere en **ambtelijk** naar hem om te zien.

Volgende keer hopen **we** met **elkaar na te gaan, hoe** deze conclusies in de praktijk gerealiseerd **zouden** kunnen worden.

¹ We spreken bewust niet van **studentenkerken**, omdat de jongeren die dit **betreft** niet alleen **studenten** zijn, maar ook **werkende jongeren die op kamers wonen**. **De term stadskerk** is evenmin helemaal waterdicht, omdat kleinere plaatsen **soms** ook met **hetzelfde probleem** te maken hebben. Toch wordt met de aanduiding '**stadskerk**' het **misverstand** voorkomen, **als zou het alleen om studerenden gaan en kerken in universiteitssteden**.

*Wegens vakantie zal De Reformatie
volgende week niet verschijnen.
Nummer 43 zal D.V. verschijnen
op 23 augustus 1997.*

M meditatief

...Amos, een van de schapenfokkers uit Tekoa...

Amos 1 : 1

Gelovige woorden

Geloof blijkt **niet alleen** in daden. Geloof **lijkt** ook **uit** woorden. **Het is** iets anders dan puur geluk **dat die auto je op een haar miste**. Tegen iemand die **voor** een operatie staat, valt meer te zeggen dan: 'Hou je **taai**!' Een rouwende **mag je met bijbelse woorden van troost** proberen te **sterken**. **Soms heeft je kind waarschuwend woorden hard** nodig. Geloof **blijft óók uit je woorden**.

Het valt niet altijd mee om de goede woorden te vinden.

Hoe vaak zouden we gelovige woorden verzwijgen uit verlegenheid? **Of uit lafheid? Of om niet vroom te lijken?**

Wat mooi dat er mensen zijn, die beroepshalve christelijke woorden moeten spreken. De ambtsdrager, de leraar, de christelijke politicus. Want als het van jou zou moeten komen. .

Schapenfokker

Amos kennen we **uit de Bijbel als** profeet. Maar **dat is niet** het eerste dat Gods Woord **ons** over de **persoon van Amos vertelt**. Amos fokt schapen: **voor de verkoop. voor de wol**. Een activiteit, waarvoor zelfs een koning **zich niet schaamde: de Moabitische koning Mesa was ook schapenfokker**.

Amos heeft zijn **beroep niet op** hoeven te geven toen de **HERE hem riep**. Hij is de **profeet die zegt: 'Ik ben geen profeet'** (7 : 14). Amos

wil **ermee** duidelijk maken dat hij met het profeteren zijn brood niet hoeft te verdienen. **Deze profeet is geen prof**, geen beroeps. Boven zijn profetieën kan blijven staan: **Amos, een schapenfokker**.

Om profeet te zijn, hoef je er niet je dagelijks werk van te maken.

Een profeet heeft maar één ding nodig: Gods Woord dat je te machtig wordt. 'De ~~He~~ **HERE heeft gesproken** – wie zou niet profeteren?' (3 : 8). **Zo was** het Amos vergaan. **Hij was profeet geworden, maar schapenfokkergebleven**. Schapenfokker **én profeet**. Huisvrouw en profetes. Hovenier en profeet. 't Kan prima naast elkaar.

Voordeel

Waarom stuurde de HERE zó'n boodschapper? Amos kreeg geen gemakkelijke opdracht. Als Judeër moest hij Gods oordeel over het tienstammenrijk aankondigen. Zijn woorden striemden de rijken. Is een beroeps daarvoor niet beter geschikt **dan een amateur, als ik dat even zo zeggen mag?**

Het **kan ook een vóórdeel zijn**, dat profeteren niet je dagelijks **werk** is. Amos **kwam met een boodschap die men liever kwijt dan rijk was**. Hij werd ervan verdacht deze dingen te zeggen **om er geld mee in zijn laatje te krijgen** (7 : 12). Amos **kon** dat met de feiten ontkrachten. Hij was niet alleen schapenfokker **maar ook nog vijgenkweker** (7 : 14). **Voor het geld bracht hij deze boodschap dus niet**. Deze woorden brengt hij **alleen omdat de HERE ze hem te spreken geeft**. Zijn beroep laat zijn roeping van Gods kant des **te beier uitkomen**. 'Hoor, Israël, het zijn Góds woorden. **Neem ze serieus. Bekeer u!**

Allemaal

Mozes verzuchtte eens: Och, of heel Gods volk uit profeten bestond! (Num. 11 : 29). **De Heilige Geest maakte met pinksteren van heel Gods volk profeten en profetessen**. De meeste **zijn het á la Amos: het spreken van Gods woorden is niet hun dagtaak**. Dat maakt het voor die sprekers en **spreeksters misschien niet altijd even gemakkelijk**. Het **mag ze er wel van door-dringen: je spreekt gelovige woorden niet om er munt uit te slaan of omdat het zo hoort**. **Zelfs de 'profs' onder de profeten scherpt het op: gelovige woorden spreek je niet op grond van een verwachtingspatroon van mensen, maar in opdracht van je Heer**.

Profetische woorden – het zijn **gegeven woorden**. Gratis gegeven. **Daarom kan iedereen profeet zijn: vraag er maar om**. 'Hoogste profeet en Heilige Geest, mogen uw woorden **mij te machtig worden**'. Laat **het profeteren niet te véél aan de 'profs' over**.

CALVIJN OVER WETENSCHAP EN KUNST

A.N. Hendriks

Achtergronden

Wanneer het gaat om het werk van de Heilige Geest, denken wij **dadelijk** aan wat Hij doet in de **vernieuwing** van ons hart en leven. Onze belijdenis gaat ons daarin voor. De Heidelbergse Catechismus noemt in Zondag 8 onze heiliging als het specifieke **werk** van de Heilige Geest. In Zondag 20 wordt **beleden** dat de Geest ons deel geeft aan Christus in **al** zijn weldaden. Zondag 25 zegt dat de Heilige Geest het geloof in ons hart werkt. De Nederlandse Geloofsbelijdenis noemt in Artikel 9 de Heilige Geest onze Heiligmaker en belijdt in Artikel 22 dat de Geest in ons hart waar geloof ontsteekt. Wanneer de Dordtse Leerregels handelen over het werk van de Heilige Geest, komen in Hoofdstuk III/IV onze bekering tot God en de manier daarvan ter sprake.

Hoe schriftuurlijk dit spreken van onze belijdenis ook is, wij zouden het werk van de Heilige Geest ernstig tekort doen, wanneer wij het zouden beperken tot wat Hij doet in en aan Gods kinderen.

Het is met name Calvijn geweest, die aandacht heeft gevraagd voor een breder werk van de Geest.¹ Calvijn heeft de Heilige Geest niet enkel willen eren als Heiligmaker, maar ook als Schepper en Onderhouder. Wanneer de Geloofsbelijdenis van Nicea van de Heilige Geest belijdt, dat Hij Here is en levend maakt², past de reformator van Genève dit ook toe op de schepping en het voortbestaan van al het geschapene. Vanuit deze brede visie op het werk van de Heilige Geest komt Calvijn ertoe, ook we-

tenschap en kunst te zien als voortreffelijke gaven van de Goddelijke Geest.

Wij willen nu vooral stil staan bij dit laatste. Kan men spreken over een werk van de Geest ook in de culturele prestaties van ongelovigen en mogen wij wetenschappen kunst eren als gaven van de Heilige Geest? Is Calvijns brede opvatting van het werk van de Geest te handhaven voor het forum van de Schrift?

De Geest als Schepper en Onderhouder

N.H. Gootjes heeft zich enige jaren geleden nadrukkelijk bezig gehouden met wat Calvijn zegt over wetenschap en kunst als gaven van de

Geest.³ Helaas heeft Gootjes te weinig aandacht voor het wijde perspectief, waarbinnen Calvijn zijn opvatting geeft. Calvijns visie op wetenschappen kunst als gaven van de Geest staat onmiskenbaar in het grote kader van wat de reformator schrijft over het kosmisch werk van de Heilige Geest, het werk van de grote levendmaker ten opzichte van al het geschapene. Twee Schriftplaatsen spelen in Calvijns denken hier een grote rol, Genesis 1 : 2, waar wij lezen dat de Geest van God over de wateren zweefde, en Psalm 104 : 30: 'zendt Gij uw Geest uit, zij worden geschapen, en Gij vernieuwt het gelaat van de aardbodem'. Voor Calvijn is de Heilige Geest Degene, die het geschapene voor terugval in het niets behoedt (Inst., I, 13, 22), er schoonheid aan verleent (Inst., I, 13, 14), er leven en levendigheid aan geeft (Inst., I, 13, 14).

Niet alleen bij de schepping, maar ook bij de onderhouding van deze wereld ziet Calvijn het werk van de Geest naar voren komen. Calvijn noemt de Heilige Geest 'de kracht' en 'de werkdadigheid' van God (Inst., I, 13, 18). Voor hem is de Goddelijke onderhouding van deze wereld in haar uitvoering bijzonder het werk van de Geest. Hij is het, die overal verbreid, alles onderhoudt en het onbewuste en bewuste leven geeft en in alles zijn kracht uitstort (Inst., I, 13, 14). Calvijn spreekt in dit verband graag over 'de verborgen inspiratie' van de Geest, waaronder hij de verborgen kracht van de Geest verstaat, die alles bezielt, staande houdt en onderhoudt. Alle delen van de wereld worden 'op verborgen wijze door een inblazing Gods bekrachtigd' (Inst., I, 16, 1).

Calvijn spreekt over dit kosmische **werk** van de Geest om de diepe **afhankelijkheid** van de wereld te onderstrepen. Zij is volledig **aangewez**en op de voortdurende **kracht** van de Geest in haar bestaan. Als God **zijn** Geest terugtrekt, valt zij in het niets (vgl. Ps. 104 : 29).

Calvijn onderscheidt dit universele **werk** van de Geest van de heiliging, die God aan **niemand mee**-deelt dan aan zijn **uitverkorenen** (Com. Rom. 8 : 14). Bij dit laatste werk handelt de Heilige Geest als de Geest van de aanneming tot zonen, als de Geest **van de Middelaar**, Jezus Christus. In het universele **werk** ziet Calvijn de Heilige Geest bezig als de **Geest**, die van de Vader en het **eeuwige Woord** uitgaat (Inst., III, 1, 2). Calvijn isoleert dit universele **werk** van de Geest niet Alle **van God uitgaande werken zijn** werken van de drieënnige God! Ook het werk **van** de schepping en **onderhouding**. **Van enige** verzelfstandiging van het **werk** van de Geest **wil** Calvijn hier dan ook niet weten. Wel meent hij het onderscheid **dat** wij in de Schrift getekend vinden, niet te mogen verzwijgen: 'Dat nu is dit, dat de Vader het **begin** van het **werken**, en de bron en springader **van** alle **dingen** wordt toegeschreven, de Zoon de wijsheid, **raad** en de uitdeling in de werken, die te verrichten zijn; maar **aan** de Geest **wordt** de kracht en de **werkdadigheid** toegerekend' (Inst., I, 13, 18).

Het werk van de Geest aan de mens

Evenals alle schepselen is ook de **mens** aangewezen op de **levenge**-vende en onderhoudende kracht van de Heilige Geest. Calvijn beschrijft uitvoerig, hoe ernstig de gevolgen zijn **van Adams val** en **afwijking** (Inst., II, 1). Maar hoe ernstig deze gevolgen ook zijn, de **mens** is na de zondeval wel méns gebleven. Datgene wat ons **van de dieren** onderscheidt, is niet verloren gegaan. Dat de **mens** de **twee** voornaamste vermogens van de

ziel – verstand en wil – behouden heeft, spreekt niet vanzelf, maar is te **danken** aan Gods **toegevendheid**, 'want indien Hij **ons** niet gespaard had, zou de afval de ondergang van de **ganse** natuur met zich gesleept hebben (Inst., II, 2, 17).⁴ Wel zijn verstand en wil door de zonde verzwakt en verdorven geworden. Maar al is het verstand door de zonde aangetast, dit betekent niet dat het tot voortdurende blindheid **veroordeelt** is. **Dat te menen** **strijdt** volgens Calvijn **met Gods Woord** en de ervaring. Vaak doolt het verstand langs dwaalwegen en **tast** het als in **duisternis**. Maar het verstand kan wel iets **bereiken**, **wanneer** het zich richt op 'de **lagere dingen**'. Tot **deze** 'lagere dingen' **rekent** Calvijn, die **welke** **geen** **betrekking** hebben op God en zijn rijk, maar die **behoren** tot het tegenwoordige leven hier **op** aarde (Inst., II, 2, 13). Calvijn noemt hier o.a. de kunsten en de wetenschappen.

Wanneer het verstand **ten aanzien** van deze 'lagere dingen' iets **bereikt**, is dat te **danken** aan de **werking** van de **Heilige** Geest. **Want** het is de Geest van **God**, die niet **minder** het **begrijpen** dan het **leven** geeft.⁵ De **Heilige** Geest is immers de bron van de waarheid. Dit geldt niet alleen van de hemelse **zaken**, maar ook van de 'lagere' **duigen**. De kennis van die **dingen**, **welke** in het **menselijk** leven de voortreffelijkste zijn, wordt ons meegedeeld door de Geest van God (Inst., II, 2, 16). 'Indien wij Gods **Geest** houden voor de enige bron der **waarheid**, **d e n** wij de waarheid niet versmaden, noch **verachten**, waar zij zich ook **openbaart**, als wij de Geest Gods geen **smaadheid** willen **aandoen**; **want** de gaven des Geestes worden niet **gering** geacht **zonder** dat **men** de Geest zelf **minacht** en **smaadt**' (Inst., II, 2, 15). **Er is onder de mensen onderscheid**. Ook dit onderscheid **voert** Calvijn terug op de **Heilige** Geest.⁶ Het is de **Geest**, die de **mensen** talenten geeft, die hen met gaven siert. **Iuist** omdat Calvijn de **zondeval** zo ernstig neemt, keert bij zich **tegen** de

gedachte, dat de bijzondere kwaliteiten waarover mensen beschikken, uit hun 'natuur' voortvloeien. De een **blinkt** boven de ander uit, opdat 'de bijzondere genade' van God zou schitteren. Calvijn benadrukt dan ook: 'En dat sommigen uitmunten in scherpzinnigheid, anderen uitsteken **door** hun **oordeel**, weer anderen een vlugger verstand hebben tot het leren van deze **of** **gene** kunst, **in** deze verscheidenheid toont **God** ons zijn **genade**, opdat niemand zich als het zijne aanmatige, wat uit Gods louteren mildheid voortvloeit' (Inst., II, 2, 17).

In Calvijns uiteenzettingen neemt wat de Schrift zegt over Bezaleël en Aholiab, de **beide kunstenaars** die bij de oprichting van de tabernakel **betrokken** waren, een centrale plaats in. **Van Bezaleël** staat immers geschreven: 'Zie, **Ik heb**... hem vervuld met Gods **Geest**, met wijsheid, inzicht en kennis, en dat voor allerlei werk, om **ontwerpen** te **bedenken**' (Ex. 31 : 3; vgl. Ex. 35 : 31). Calvijn miskent niet de bijzondere roeping, die Bezaleël van God **ontving**. **Toch concludeert** hij uit wat de Schrift zegt over Bezaleël, dat niemand zelfs in het **minste** en onbeduidendstehandwerk uitblinkt, tenzij **voorzover** de Geest van God in hem werkt (Com. Ex. 31 : 2, 3). 'Want **hoezeer** de gaven verschillend zijn, toch is het één Geest, **uit** Wie zij alle opwelen', zo schrijft de reformator. Heel **opmerkelijk** is dat hij daarbij verwijst naar 1 Korinthiërs 12 : 4: 'Er is verscheidenheid in genadegaven, maar het is dezelfde Geest'. Hoewel de apostel Paulus **het** in dit hoofdstuk heeft over de gaven, die de Geest van Christus in de **gemeente** geeft, **past** Calvijn dit ook toe op de gaven, **waarmee** de Geest ook **ongelovigen** siert. Deze uitbreiding vinden wij **w k** in de **Institu**-tie, **wanneer** Calvijn schrijft dat de Geest wijsheid uitdeelt en het vermogen **om** te spreken **geeft**, en het één Geest is, van Wie allerlei gaven voortkomen. Calvijn verwijst ook dan naar 1 Korinthiërs 12 en

zegt: 'dat ofschoon de gaven verschillend zijn, en hun uitsluiting veelvoudig en verscheiden, het toch dezelfde Geest is (*Inst.*, I, 13, 14).

Wanneer in Exodus 35 : 31 wordt gezegd dat de Here Bezaleël met Gods Geest vervuld heeft, tekent Calvijn daarbij aan, dat dit gezegd wordt, opdat wij weten dat deze gaven de mens niet op natuurlijke wijze aangeboren zijn noch door inspanning zijn voortgebracht, maar dat zij van de Heilige Geest komen, die ieder afzonderlijk niet minder het inzicht hebben als te geven geeft (*Com. Ex.* 35 : 31).

Al mogen wij niet vergeten dat Calvijn's opvatting over wetenschap en kunst als gaven van de Heilige Geest staat in het *wijds* perspectief van wat hij zegt over de Geest als Schepper en Onderhouder en als de Bron van alle waarheid, niet te ontkennen is, dat de reformator zijn opvatting met name staft met wat de Schrift zegt over Bezaleël en Aholiab. Want als hij heeft laten zien, hoeveel voortreffelijke zaken allerlei wetenschappen en kunsten de mensheid hebben gebracht, schrijft hij: 'Laat ons echter intussen niet vergeten, dat deze dingen zeer voortreffelijke gaven zijn van de Goddelijke Geest, die Hij tot algemeen nut van het menselijk geslacht uitdeelt aan wie Hij wil. Want indien aan Bezaleël en Aholiab het verstand en de kennis, die vereist werden tot het maken van de tabernakel door de Geest Gods moesten worden geschonken (*Ex.* 31 : 2, 35 : 30), dan is het geen wonder, dat er gezegd wordt, dat de kennis van die dingen, welke in het menselijk leven de voortreffelijkste zijn, door Gods Geest ons medegedeeld worden' (*Inst.*, II, 2, 16).

Hoezeer Calvijn in wetenschap en kunst de Geest van God wil eren, blijkt ook uit wat hij schrijft over de culturele opbloei in het geslacht van Kaïn: 'Laten wij dus in het oog houden, dat Kaïns zonen van de

Geest der wedergeboorte zijn be-roofd, maar toch met niet te verachten gaven zijn toegerust zijn geweest. De ervaring van alle eeuwen leert, hoeveel altijd tot de beschaving van het tegenwoordige leven bij ongelovige volken de stralen van het Goddelijk licht hebben meegewerkt, en tegenwoordig zien wij, dat de schitterende gaven van de Geest over het gehele menselijke geslacht verspreid zijn. Ja zelfs edele kunsten en wetenschappen zijn van goddeloze mensen ons toegevoerd, sterrenkunde en andere delen van de wijsbegeerte, de geneeskunde, de staatsinrichting hebben wij, dit moeten wij bekennen, aan hen te danken.

Zonder twijfel heeft de Here zo mild hen begiftigd met uitnemende gaven, opdat ze des te minder verontschuldiging zouden hebben voor hun goddeloosheid' (*Com. Gen.* 4 : 20 e.v.).

Doordat Calvijn wetenschappen en kunsten als gaven van de Geest ziet, heeft hij een krachtig wapen om zich tegen de doperse verachting daarvan te keren. Calvijn noemt het gering achten van deze gaven een minachten en smaden van de Geest (*Inst.*, II, 2, 15) en een de Heilige Geest met voeten treden (*Serm. Job* 15 : 7). Hij wekt dan ook op: 'Indien de Here door de moeite en de dienst van de goddelozen ons wil behouden in de natuurwetenschappen, de redeneerkunst, de wiskunde en de overige vakken van die aard, laat ons daarvan gebruik maken, opdat wij niet, wanneer wij Gods gaven, die ons vanzelf in die mannen worden aangeboden, veronachtzamen, terecht voor onze traagheid gestraft worden' (*Inst.*, II, 2, 16).

Bij wat Calvijn over wetenschap en kunsten zegt, mogen wij niet vergeten, &t de reformator alle menselijke hoogmoed wil neerslaan, om elk roem voor God te doen zijn. Juist daarom spreekt Calvijn hier over de Goddelijke Geest,

opdat wij niets aan mensen zouden toeschrijven. Al is de mens mens gebleven na de zondeval, dit impliceert niet dat hij uit zichzelf tot zulke voortreffelijke dingen kan komen. Daarvoor is een voortdurend geven van de Heilige Geest nodig! En daarom moet men in wetenschap en kunst het werk van de Geest eren.

Intussen blijft de vraag, of Calvijn zo niet een ongeoorloofde uitbreiding aan het werk van de Heilige Geest geeft. Mogen wij inderdaad wetenschappen w kunsten 'zeer voortreffelijke gaven van de Goddelijke Geest' noemen? Met deze vragen willen wij ons in een twee de artikel bezighouden.

¹ Calvijn gaat hier in het spoor van Irenaeus van Lyon (2e eeuw n. Chr.) en Athanasius van Alexandrië (3e eeuw n. Chr.), die beiden uitdrukkelijk aandacht vragen voor het werk van de Heilige Geest in de schepping, vgl. J. van Oort, 'De Heilige Geest en de Oude Kerk', I, *Théologia Reformata*, jrg. 25, nr. 1, p. 31 en 34.

² In de oorspronkelijke tekst van het Nicaenum staat niet *lou kurion*, maar *to kurion*. Het gaat om de Geest, die heersend is, heerschappij uitoefent, vgl. J. van Oort, a.w., p. 43, noot 39.

³ N.H. Gootjes, 'De Geest in Bezaleël (*Exodus* 31,3)', in: *Ambten Aktualiteit. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. Trimp*, red. F.H. Folkerts e.a., Haarlem 1992, p. 25 e.v.

⁴ Calvijn spreekt hier van 'algemene genade' (*Inst.*, II, 2, 17) en over 'de bijzondere genade Gods' (*Inst.*, II, 2, 14). W. Krusche, *Das Wirken des Heiligen Geistes nach Calvin*, Göttingen 1957, merkt terecht op: 'Die Begrifflichkeit ist nicht einheitlich' (p. 100, noot 395). Uitvoerig hierover H. Kuiper, *Calvin on common grace*, Goes (1928).

⁵ W. Krusche, a.w., p. 96, geeft bewijspiaatsen.

⁶ Vgl. *Serm. Job* 12 : 7 e.v.: 'D'où vient mes me ce jugement qui sera en un homme plus qu'en l'autre? Ne sont-ce pas autant de ruisseaux qui decoulent de ceste fontaine, c'est assavoir, de l'Esprit de Dieu?'

als en

KERK-ZIJN OP WERELDNIVEAU – VAN LOKALE ZENDING NAAR INTERNATIONALE HULPVERLENING

E evangelisatie en zending

Kerk op wereldniveau... Wie herinnert zich niet de bekende passage uit de Open Brief die veel stof deed opwaaien in de zestiger jaren? Zijn we wel kerk zijn op wereldniveau? Wie met zending bezig is stelt zich voortdurend deze vraag. Ook in dit artikel.

Mogen we, kunnen we wel voor de dag komen met onze kerken en onze kerkgeschiedenis in andere landen, met internationale contacten? Mogen we, naast schaamte over de verdeeldheid, ook spreken over de genade van God door reformatie en scheuring heen? En, de volgende stap, mogen we en kunnen we op bijbelse basis oecumenische kerken zijn? Durven we, ook als zending in een bepaald gebied wordt afgebouwd, de sprong wagen om die jonge zendingskerken te accepteren als gelijkwaardige zusterkerken? Deze vragen dringen zich, in onze vijftigjarige vrijgemaakte zendingsgeschiedenis, met steeds onstuimiger kracht op. Niet alleen aan de zendende kerken, maar aan alle gereformeerde kerken.

Oecumene als gevolg van katholiek geloof

Als we elke week in de eredienst zeggen 'Ik geloof een heilige, algemene (is: katholieke) kerk,' dan moeten we ook denken aan de kerken buiten onze grenzen. Dat wordt nog versterkt als we ook eens de belijdenis van Nicea gebruiken: '[Wij geloven] één heilige, algemene (katholieke) en apostolische kerk.' Wie van zichzelf be-

weert dat hij katholieke en apostolische kerk is, zegt dat hij in principe zijn geloof overal geldig is, de hele wereld doorgaat. Met dat geloof mag hij op iedere mens aanspraak maken. Hij mag daarmee ook andere Christ-gelovigen aanspreken.

We geloven een katholieke kerk, die vergaderd wordt over de hele wereld. Daarom zijn we oecumenisch.

Wie dit gelooft is, kort gezegd, oecumenisch. Hij wordt het niet, hij is het. Let maar op vla 55 van de Heid. Cat. die spreken over de 'Gemeenschap der heiligen'. Alle gelovigen hebben vanwege hun geloof gemeenschap met Christus en daarom aan elkaar. Met de bijkomende vreugde om de verbondenheid met elkaar en de vrijwillige inzet van de gaven.

Onwennig?

De term oecumene valt in onze kringen niet zo snel. Die roept zelfs een negatief gevoel bij ons op. Oecumene? Is dat niet iets van de Wereldraad van Kerken? Die vrijzinnige kerken die over de hele wereld

iedereen en alles maar in hun kring opnemen die de naam van Christus noemt? Die telkens weer tegen de haren van de trouwe christenen instrijken met hun onbijbelse manier van kerk- en christen-zijn?

Inderdaad. Bij woorden als 'oecumene' en 'oecumenisch' denken we snel aan de z.g. 'Oecumenische Beweging'. Die begon in het begin van deze eeuw, 1910 te Edinburgh, waar duizenden zendelingen en zendingsorganisaties de handen in elkaar sloegen. Steeds meer raakte deze midden-orthodoxe actie in vrijzinnig vaarwater. Zeker toen die in 1961 opgenomen werd in de Wereldraad van Kerken (opgericht 1948 te Amsterdam). Wat in de jaren zeventig in deze kringen werd klaargemaakt rechtvaardigde steeds meer dat onze kerken geen lid waren geworden van de Wereldraad van Kerken en niet meededen aan hun zendingsprogramma's.¹

Het is verklaarbaar dat we vervolgens ook de term 'oecumene' vermeden. Het was net als met het woord 'katholiek'. Dat is ook ingepalmd door de Kerken van Rome. En daarom gebruiken we het niet zo vaak.

Toch hebben we er alle recht op. Net zo goed als op dat mooie woord 'oecumene'. In die woorden klinkt door dat het evangelie voor allerlei soorten mensen (katholiek) bedoeld is, waar ze ook wonen op deze wereld (oecumene) van God. Omdat we belijden dat Christus het hoofd is van zijn kerk, die over de hele wereld verspreid is, art. 27 NGB, zijn we volop oecumenische kerken. Dat is een geloofsstandpunt. We hoeven dat woord dus

niet uit handen te geven. Vanuit die overtuiging komen we over de onwennigheid heen.

Praktische oecumene

In de tijd toen de **NGB** geschreven werd (1561) werd vanuit het geloof gesteld dat de kerk over de hele wereld verspreiden verstrooid was. In de praktijk was de kerk echter grotendeels geografisch nog beperkt tot Europa.² In onze dagen is dat radicaal anders. Door veel zendingsspanningen van diverse groepen en kerken is het evangelie op alle continenten gebracht en zijn er kerken ontstaan.

We beseffen, tussen haakjes, tegelijkertijd dat er nog steeds miljoenen mensen zijn, zeker 55% van de mensheid, die nog nooit het evangelie gehoord hebben. We hebben als kerken in die 20 afgelopen eeuwen dus echt niet zo veel om op te pochen dat er al overal kerken zijn. En dan laten we nog maar rusten de vraag of het wel allemaal echt kerken en christenen zijn die dan bij die 45% bereikte mensen worden geteld.³ Zending is dus ook praktisch nog lang niet afgelopen. Maar omdat er wel verspreid over de wereld kerken zijn, kunnen we ter vervulling van die zendingstaak niet doen alsof wij alleen die taak moeten vervullen. De vraag is juist hoe we binnen ware oecumenische verbanden nu eens echt ernst maken met de taak die nog wacht.

Binnen de kaders van wereldwijd kerk-rijn kunnen we spreken over de zendingstaak die nog wacht.

Terecht hebben de gereformeerde kerken het altijd als hun roeping verstaan om de band aan te gaan met trouwe kerken in het buitenland. Je zou dat praktische oecumene kunnen noemen. Meestal werd aan die relaties de naam buitenlandse zusterkerken verbonden. Daarmee erkenden we dat we in feite de

kerkverbandelijke lijnen lieten doorlopen tot in het buitenland. Oecumene is in feite niets anders dan kerkverband, maar dan in internationaal perspectief.

De kerkorde zoals we die nu hebben, beperkt zich tot nationaal niveau. De Generale Synode is de 'meeste' vergadering in ons systeem. Logisch doordenkend zou een Internationale Synode het eindpunt van de rit zijn. We voelen aan dat er dan wel problemen komen rondom de bindende afspraken. Niet dat we bang zijn om elkaar op de Schrift aan te spreken, maar omdat we ook beseffen dat er veel elementen van het kerkelijk leven bepaald worden door de nationale geschiedenis en cultuur.

We kunnen bijv. moeilijk voorstellen dat een Internationale Synode een bepaalde melodie voor psalmzingen zou voorschrijven, of een liturgie, of de manier van catechiseren, huwelijksbevestiging en regelingen voor de toelating tot het ambt. Juist omdat er zo veel zaken zijn die we op afstand niet kunnen beoordelen, was het een goede gedachte, verwoord in art. 47 van de KO, dat we elkaar daaraan niet ophangen, veroordelen of afschrijven. Wat voor ons een ondergeschikt punt lijkt, kan voor die kerken juist ingrijpend zijn, en omgekeerd.

Bestaande relaties: BBK en ICRC

Nu komen de oecumenische relaties niet altijd via de zendingswegen tot stand. In de geschiedenis vanaf de Afscheiding zijn er ook contacten tot stand gekomen tussen kerken die oorspronkelijk van Nederlandse bodem waren. We denken aan de z.g. emigranten-kerken in Amerika, Brazilië, Zuid-Afrika en Australië. Mensen die uit Nederland verhuisden stichtten daar een kerk, die min of meer op de kerk in hun vaderland leek. In ieder geval in de belijdenissen, liturgie, kerkorde, soms ook tot in de taal toe. Met

die kerken hielden we contact. Vanaf de Vrijmaking werden ook nadrukkelijk met zulke kerken of groepen van gelovigen contacten gelegd. Ze werden behartigd via een synodaal deputaatschap dat we nu kennen als BBK: Betrekkingen met de Buitenlandse Kerken.

Maar de relaties gingen verder. De Sumbanese kerken werden na de periode van zending erkend als zelfstandige kerken. In 1975 werden deze kerken opgenomen binnen de relaties met BBK. Ook andere kerken kwamen in het vizier: in Schotland, Ierland, Korea, Japan, Sri Lanka, Taiwan. Nog weer later ontstonden ook relaties met kerken in Kenya, Nigeria, Zaire, Brazilië. En dan heb ik nog niet alles genoemd.⁴

Een nieuw tijdperk van buitenlandse relaties is aangebroken, dat van de oecumenische relaties met Derde Wereld-kerken die niet van Nederlandse afkomst zijn.

Een enorme stap voorwaarts in de vormgeving van de contacten was de oprichting van de International Conference of Reformed Churches in Groningen 1982. Die organisatie moest ook een kader en platform kunnen bieden aan gereformeerde kerken die zich niet (langer) thuisvoelden in de Wereldraad van Kerken of de Gereformeerde Oecumenische Synode (later: Raad). Daarmee kwamen we met nog meer kerken in contact die niet onze Nederlandse of zelfs Europese achtergrond deelden. Soms ook niet onze Drie Formulieren van Eenigheid. Er waren ook Presbyteriaanse Kerken bij die de Westminster Confessie vasthielden. Een belangrijke stap verder om de breedte van de universele kerk te benoemen.

Soortelijk gewicht in de oecumenische relaties

Nog verder gaan die relaties die de

z.g. 'jonge' kerken betreffen. Dan denken we aan kerken die uit de huidige zending zijn voortgekomen. Daarvan is Zaïre een voorbeeld. Daaruit blijkt dat de ene zusterkerk de andere niet is. Om het wat los uit de pols te formuleren heeft BBK het betrekkelijk gemakkelijk met bijv. Canada en Australië, maar komt er heel wat om de hoek kijken bij Zaïre.

De z.g. emigranten-kerken, al zijn ze intussen dat al lang niet meer, kennen het klappen van de kerkelijke zweep, hebben een duidelijke kerkelijke positie gekozen, die nog verband hield met de keuzes in Nederland. Om zo te zeggen: ze stonden hun mannetje. Ze konden predikanten uit ons midden beroepen of startten een eigen opleiding, waarvoor zij soms uit ons midden hun personeel zochten, bijv. (destijds) ds. H.M. Ohmann. Die vormen van hulpverlening verliepen in feite met erkenning van de nationale kerkordelijke kaders.

Maar de hulpverlening naar kerken in Zaïre en in Indonesië verliep lastiger. Voor Zaïre riep BBK de hulp in van een plaatselijke kerk, in dit geval Spakenburg-Zuid. Tot zover geen probleem.

Te lang gekoesterde zending wordt een blokkade voor de oecumene en werkt contra-productief.

Die kwamen pas toen we voor het gemak Spakenburg ook maar *zendende kerk* bleven noemen, en hun uitgezonden *zendelingen*. De fout was dat we bij deze nieuwe contacten bleven denken vanuit zendingskaders, en nog wel: *ónze* zendingskaders.

Zending: wegens succes verlengd?

Waarom eigenlijk? Dat hadden we niet gedaan toen we mensen naar Korea stuurden. Meppel of Leiden is nooit zending kerk genoemd bij

mijn weten. En de predikanten Gootjes en Batteau waren ook geen zendelingen. Wel werden ze 'zendings-hoogleraren' genoemd, om hun 'uitgeleende' status aan te geven.

Ook de predikanten J.A. Boersema, J. Klammer, A.J. Pol, H. Knigge en Th. Oosterhuis die naar Sumba of Timor gingen werden geen zendelingen genoemd. Vaak werden namen als zendingdocent en kerkelijk opbouwwerker gebruikt. Over hen verscheen, jammergenoeg, geen nieuws in het zendingsblad *Tot aan de einden der aarde*, al deden ze hetzelfde werk als de 'zendelingen' elders.⁵

Intussen blijven Enschede-Noord, Groningen-Noord en Middelburg zich ook nog steeds *zendende kerken* noemen, terwijl ze al lang in de praktijk in feite oecumenische contactoefening onderhouden. Hun uitgezonden worden nog steeds als *missionaire dienaren van het Woord* bevestigd.⁶ Een duidelijke inconsequentie, die iedereen opvalt. Wat daarbij nog een rol speelt is dat Spakenburg, in die lijn ook Gouda/Waddinxveen, voortdurend in overleg en rapportage staat met BBK, terwijl Enschede, Groningen, Middelburg, Assen, Hattem en Rijnsburg dat in veel mindere mate of zelfs helemaal niet doen. En geen van deze zendende kerken is verantwoording schuldig aan de kerken in 't gemeen, doorlopend tot de Generale Synode. Iedereen voelt aan dat het ene contact het andere niet is.

Kortom: *we behandelen de buitenlandse kerken formeel niet op dezelfde wijze, en bovendien inhoudelijk ongelijksoortig*. Er is dus verschil in soortgelijk gewicht in onze contactoefening en hulpverlening. Bij de een ligt de druk zwaarder op onze schouders dan bij de ander. Al naar gelang de ontwikkeling van de betreffende kerken, *in onze ogen en – ongenoemd – ook naar onze maatstaven...* Hoezeer dit his-

torisch voorstelbaar is, hoezeer ook er inderdaad verschil in nood en verzoeken om hulp is, deze situatie is ongezond. Voor onze eigen kerken, maar zeker ook voor de relaties met de buitenlandse kerken.

Kerk-orde op zaken

Ieder voelt dat deze ongezonde situatie niet lang mag blijven bestaan. We moeten de oorzaak ervan ontdekken en aan de tand voelen. Ik ben bang dat we hier nog met een restant koloniaal denken te maken hebben. Of noem het moederlijke bezorgdheid, paternalisme of wat ook. In onze beoordeling speelt ten onrechte mee dat we het ene kerkverband wel volop zelfstandig vinden, dat uit onze eigen traditie, maar het andere, m.n. uit de zending voortkomende en Derde Wereld landen, niet voor vol aanzien.

Onbedoeld maken wij dus uit of een ander kerkverband nu wel of niet zelfstandig en volwassen is. Naar buiten toe behandelen wij ze gelijkwaardig in naam. Naar binnen toe organiseren wij de hulp zodanig alsof die kerken nog ver onder ons *kerkordelijk* niveau staan. Waarom verlengen we ongebreideld onze zendingsstructuren aan de ene kant en praten we van gelijkwaardige kerken aan de andere kant? Welke maat hanteren wij nu eigenlijk? En praten we dan wel over dezelfde zaken?

Vragen die nadere bespreking hard nodig hebben. Tot dan.

¹ Naast vele zeer kritische artikelen werd deze afkeer ook verwoord in het boekje van K. Deddens en de zendingsector M.K. Drost, *Balans van het oecumenisme*, Enschede 1980. Met de term 'oecumenisme' lieten ze merken dat ze wel tegen de Oecumenische Beweging van de Wereldraad van Kerken waren, maar natuurlijk niet tegen de oecumene, de ware oecumene, als zodanig! Integendeel, zij wilden met hun schrijven de weg vrijmaken voor gereformeerde visie op de toekomstige oecumene.

² Daarmee ontken ik niet dat in andere delen van de wereld de kerk ook bestond of bestaan had, bijv. in Noord-Afrika, Klein- en

Midden-Azië, India, China. Echter, in de 16e eeuw hadden onze kerken geen contacten met christenen buiten Europa, gesteld al dat ze op de hoogte waren van hun bestaan. Er was geen Internet en CNN in die dagen...

³ Voor meer cijferwerk verwijs ik naar het standaardwerk van D.B. Barrett, *World christian Encyclopedia*, New York 1982 en het handzamer overzicht van P. Johnstone *Operation WORLD*, OM Publishing, Carlisle UK 1993, 5th edition.

⁴ Zie het artikel 'Zusterkerken in het buitenland' van de onlangs overleden ds. O.J. Douma, in: D. Deddens en M. te Velde, *Vrijmaking – Wederkeer*, Barneveld 1994, p. 277-290.

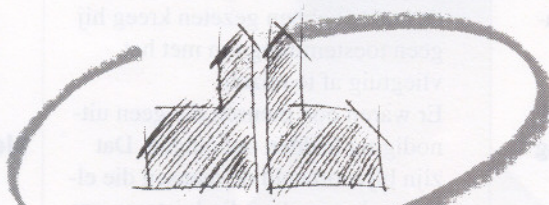
⁵ Ook de manier waarop zij werden uitgezonden was anders dan de 'zendelingen'. Ze werden bevestigd als predikant van de betreffende gemeente, deden daarna op de gebruikelijke manier. Echter, pal na die bevestiging en intrede werden ze 'verheven' in de status van emeritus-predikant van de betreffende gemeente. Hun status was hiermee veilig gesteld. Als al het Formulier voor Missionair Dienaar des Woords werd gebruikt, werd er altijd gewijzigd, tijdens of na de dienst. Bovendien had de kerk waar de uitgezondene aan verbonden was, anders dan de zendende kerk, geen enkele zeggenschap over het werk wat hun 'emeriti' gingen doen. Dat lag in de handen van BBK en/of de ontvangende kerken.

⁶ In het Handboekje 1997 merkt men trouwens ook de verschillen: Enschede-N heeft naar haar zeggen op p. 175 maar één uitgezondene, ds. Mak. Naast de omissie om ds. C. van de Beek niet te vermelden en hopeeloos achterhaalde informatie over br. H.J. Boersma te bieden worden kennelijk de zendelingen Groen en Riemer niet meer meegemeld. Begrijpelijk, omdat die ander werk

doen dan de vroegere zendeling. Maar dat doet ds. Mak ook. De naam zendeling valt dan weliswaar hier niet, maar op p. 76 en 77 staan de predikanten weer op gelijk niveau als zijnde in 'missionaire dienst'. Groningen-N. koos voor de naam 'leendocent' i.v.m. ds. H.S. van Hemmen. Een sprong vooruit, maar toch nog: 'in missionaire dienst', en waarom eigenlijk leen-docent? We noemen toch de predikanten De Niet, Kamer en Van der Hoeven toch ook geen leen-predikant omdat ze oorspronkelijk niet uit Groningen komen? En ds. Batteau die uit Amerika komt toch ook niet? Ook al zou het traktement opgebracht moeten worden via hulp van de classis, dan nog blijft het de gewone dominee van die plaatselijke kerk. Middelburg spreekt van missionaire dienaars des Woords, maar noemt ds. R. Kuipers 'vliegend docent'. Een zelfde verhaal geldt voor ds. Jonkman, die volgens p. 56 'zendingsarbeid' verricht in KalBar. De uitgezondenen van Spakenburg-Zuid worden zendeling-docenten genoemd maar zijn in zgn. missionaire dienst. Kortom: je zou het zo niet vermoeden, maar al deze mensen zijn min of meer bezig met hetzelfde soort werk: theologische opleiding en kadervorming van een buitenlandse zusterkerk. En allemaal hebben ze geen enkele ambtelijke verantwoording naar hun thuiskerk af te leggen, want de ambtelijke beslissingen worden door de betreffende buitenlandse kerken zelf genomen. Ondanks hun bevestiging tot 'missionaire Dienaar van het Woord' door hun thuiskerk zijn ze oecumenisch assistent. Dat is bepaald niet minder, of gemakkelijker, of saaier, integendeel. Maar het is géén ambtelijk werk van de Nederlandse (zendende) kerk. En dat is niet jammer, maar dat onderstreept de voortgang van de kerkgeschiedenis. Gelukkig, er zijn op veel plaatsen in de wereld zelfstandige zusterkerken. Zwak, fragiel, ongestructu-

reerd, allemaal waar. Zijn wij dan altijd zo sterk? Laten we positief benoemen wat de Here gaf en ons daaraan in de praktijk ook houden en daarnaar richten. Ten overvloede: deze opsomming van minder juiste benamingen gebeurt nadrukkelijk niet om het bestaande werk te bagatelliseren of de zenden- de kerken te blokkeren in het huidige werk. Ze roept wel op om onze inkadering van het werk, ook met het oog op de buitenlandse kerken, te herzien en te verlossen uit beperkende, Nederlandse ambtelijke kaders.

donatus

Verzekert uw hoogste goed!

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1852 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

STUDIECENTRUM OP CYPRUS GEOPEND

M.K. Veenstra

Op 10 mei jl. werd in Larnaca (Cyprus) het *nieuwe studiecentrum van de MERF (Middle East Reformed Fellowship)* geopend door de *burgemeester*. Het studiecentrum is er gekomen. Maar daarmee is het nog niet klaar.

De uitnodiging

Dat gebeurt niet vaak: een uitnodiging op de (elektronische)mat om een opening bij te wonen op een tropisch eiland in de Middellandse Zee.

En dan ben je ook nog niet de enige met een dergelijke mat. Op de mat van de statige pastorie in Zwolle valt ook een uitnodiging. Maar ook de pastor van een kleine gemeente in Koeweit heeft er één ontvangen.

Er wordt heel verschillend gereageerd: de één boekt gelijk zijn vlucht, terwijl de ander zich afvraagt over zijn overheid wel zal toestaan dat hij op de uitnodiging ingaat.

Uiteindelijk is er maar een enkeling die de uitnodiging niet kan aan nemen. Gelukkig is er nog zoveel vrijheid op de aardbol dat 70 mensen landen op het vliegveld van Larnaca.

Uit alle windstreken zijn ze gekomen. Ieder als afgevaardigde van zijn land. Ze zijn gekomen uit totaal verschillende culturen in land en kerk. Toch hebben ze allemaal iets gemeen: ze hebben allemaal een bijbeltje in de koffer.

Dezelfde Bijbel, maar geschreven in verschillende talen; Arabisch,

Engels of Nederlands. Ze geloven in dezelfde God, de God die een wonder heeft verricht voor de kerken in het Midden-Oosten.

Arabisch bijbeltje

Wat waren er veel Arabische bijbeltjes. Ze kwamen mee met de afgevaardigden uit Egypte, Syrië, Koeweit, Oman, Dubai, Soedan, Irak... Toch missen we er een aantal. De afgevaardigde uit Zuid-Soedan ging wel op reis. Maar na 20 uur in de bus te hebben gezeten kreeg hij geen toestemming om met het vliegtuig af te reizen.

Er waren ook mensen die geen uitnodiging hadden ontvangen. Dat zijn bijvoorbeeld de mensen die elke week naar de radio luisteren om het Woord van God in hun eigen taal te kunnen horen. Ze horen wel de stem op de radio, maar kennen de personen niet. Ze kennen helemaal geen medechristenen. En de reis ondernemen naar Cyprus is al helemaal niet mogelijk. Niemand mag weten dat ze Christen zijn geworden. Het zou hun dood kunnen betekenen.

Engels bijbeltje

Er waren ook veel Engelse bijbel-

tjes. Sommigen waren er al maanden. Die van John Wilkens bijvoorbeeld. Deze 72-jarige man uit Nieuw-Zeeland is in januari al gekomen om te helpen klussen. En als alle anderen weer vertrokken zijn, zal hij nog tot eind juni blijven. Want er moet nog zoveel gebeuren. Of die van 'Kangoeroe', de man uit Australië die zei dat hij er was omdat de Here hem hier nodig had. Vair het werk in Australië zou Hij dan ook wel zorgen.

Maar er waren ook mensen gekomen van commissies die de MERF steunen. Ze waren gekomen uit Amerika, Engeland, Australië, Schotland en Nieuw-Zeeland. Er was ook een Engelstalig bijbeltje waar al heel veel in gelezen was om een antwoord te vinden op de vraag: Wat wil de Here van mij? Dit bijbeltje is van het echtpaar dat overweegt om hun vaderland te verlaten om de MERF te gaan dienen als House-Parents. Zouden ze straks voldoende geld bij elkaar krijgen om deze stap te kunnen doen? De Here zal hun de weg wijzen!

Nederlands bijbeltje

Ook in Nederland vielen uitnodigingen op de mat. Niet alleen bij de leden van de Commissie Steun MERF maar ook bij een aantal predikanten die een cursus hebben verzorgd. En natuurlijk werden de architecten uitgenodigd.

Ze hebben, geheel belangeloos, een knap staaltje werk geleverd. Ook namens de groep ondernemers die voor de financiering van het pand gezorgd hebben, was een afvaardiging aanwezig.

Chr. Van Heuveln uit Garrelswaer had niet alleen een bijbeltje meege-

nomen, maar ook een door hem **ge-**
maakt schilderij van prof. Schilder.
Dit is **opgehangen** in de Schilder-
bibliotheek. En het was uniek dat
een dochter van prof. Schilder, me-
vrouw De **Vries-Schilder** uit **Zwol-**
le, dit schilderij kon onthullen. Ne-
derland was **goed** vertegenwoor-
digd. En we waren blij dat **we** de
uitnodiging konden aannemen. We
wisten dat deze gebeurtenis **eenma-**
lig zou zijn. Dit **zal** waarschijnlijk
niet **weer voorkomen**. Zoveel natio-
naliteiten bij **elkaar** om samen dit
gebouw in **gebruik** te nemen. Ein-
delijk zouden we een gezicht voor
ons **kunnen zien** als we praten **over**
de landen in het werkgebied van de
MERF.

En wat was het geweldig! Dit
hadden we niet graag willen mis-
sen.

We hebben met eigen ogen mogen
zien dat het Woord van God niet
gebonden is aan land, overheid,
taal of cultuur. **Een kostbare herin-**
nering!

Samen

Samen hebben we onze bijbeltjes
open gedaan. Om te luisteren naar
wat de Here ons **te** zeggen heeft.
Samen hebben **we gezongen** in de
kerkdienst. Ieder in zijn eigen taal.
Samen hebben we ons geloof bele-
den met de woorden van de Apos-
tolische **Geloofsbelijdenis**. We heb-
ben samen gesproken over het
werk van de **MERF**. **Hoe** kunnen
we het beste samenwerken om de
christenen in het Midden-Oosten te
kunnen dienen. **Samen** hebben wij
de eenheid gevoeld die er is omdat
we allemaal **kinderen zijn** van onze
hemelse Vader. **Daarom** was het
moeilijk om na een **week** samen **op**
getrokken te hebben **weer** afscheid
van elkaar te nemen. Op deze aar-
de zien **we** elkaar **waarschijnlijk**
niet weer. **Maar** we blijven aan el-
kaar verbonden. **Door** onze geza-
menlijke Vader en in ons gebed.
'Uit ieder volk verkoren, toch in
haar Heiland één.'

L. Hordijk

Samenleving

MILIEUACTIVISTEN

*E*nige tijd geleden stond in Nederland een bui-
tenlander terecht voor wie **om uitlevering** was ge-
vraagd. Hij werd ervan beschuldigd **dat** hij Noor-
se walvisjagers had aangevallen. **De uitlevering**
ging (voorlopig) niet door. Was dat terecht? Kan
de milieubeweging vrijuit gaan als ze de wet aver-
treedt? **Kunnen we als christenen** onze steun ge-
ven aan **organisaties als** Greenpeace als die over-
gaan tot harde acties?

Organisaties

Nederland kent veel actiegroepen
voor **allerlei** doelen. In **veel** geval-
len zijn ze gericht op plaatselijke
problemen. Denk aan **Rotterdam**
en Heerlen waar bewoners in actie
kwamen tegen de overheid die in
hun wijk prostitutie toeliet. Of aan
dorpsbewoners in het **Groene Hart**
die de hoge **snelheidslijn** niet wil-
den hebben. **Ook voor** het milieu
zijn er actiegroepen. **Vaak** werken
ze plaatselijken verzetten ze zich
tegen bijvoorbeeld de **aanleg van**
een nieuwe weg dwars **door** een na-
tuurgebied. Daarnaast zijn er orga-
nisaties die landelijk of zelfs inter-
nationaal opereren. Denk aan **&**
Stichting **Natuur** en Milieu (SNM),
aan Milieudefensie en aan Green-
peace.

Deze organisaties **verschillen** in
aankpak en activisme. SNM is veel
in gesprek **met** overheid en bedrijfs-
leven. Ze probeert de wetgeving te

beïnvloeden, doet actief mee aan
inspraak, verschaft **informatie** aan
kamerleden, praat met grote bedrij-
ven etc. Een nette organisatie die
door sommige milieuactivisten te
'soft' gevonden wordt. Ze zouden
ingekapseld zijn in het systeem. Mi-
lieudefensie voert acties in Neder-
land **die** vaak wat harder zijn. **Hun**
leden klommen **bijvoorbeeld** in de
schoorsteen **van** een bedrijf dat
zich niet aan de milieuwetgeving
hield. **Ook organiseerden** ze een de-
monstratie tegen een **kerncentrale**.
Greenpeace is bezig met **internatio-**
nale acties. Ze proberen het vangen
van walvissen te voorkomen door
voor de vissersschepen te gaan va-
ren. **Ook zijn** ze zeer actief bezig
internationale afspraken te **beïn-**
vloeden. **Denk** aan conferenties
over de verandering van het kli-
maat. **Greenpeace** schuwt daarbij
de confrontatie niet en balanceert
soms op **het randje** van wat **wette-**
lijk is **toegestaan**.

Amerikaanse beoordeling

Bij veel christenen roept de milieu-beweging sympathie op. Ze strijden voor een goede zaak. Het milieu heeft zelf geen stem en wordt vaak bedreigd door economische belangen. En dan is het goed dat er mensen zijn die daartegen in het geweer komen. Ze doen dat niet vanuit een christelijke levensovertuiging, maar wel voor een goede zaak. Het gaat immers om Gods schepping? Is die sympathie terecht? Sommigen vinden van niet. Ik laat twee personen aan het woord: een Amerikaan en een Nederlander.

In de Verenigde Staten publiceerde Larry Burkett een boek onder de titel: *Whatever happened to the American Dream* (Wat er met de Amerikaanse droom gebeurde). Burkett is één van de vele tv-dominees in de VS die vooral gericht is op ondernemers en financiële instellingen. In zijn boek besteedt hij ook aandacht aan milieuproblemen zoals het gat in de ozonlaag en de verandering van het klimaat. De redenering van Burkett is simpel en volgt het stramien van ontkenning van het milieuprobleem en zwart maken van hen die het niet met hem eens zijn. In grote lijnen loopt zijn betoog als volgt.

De milieubeweging probeert met verdraaiing van de feiten en de resultaten van wetenschappelijk onderzoek een gat in de ozonlaag aan te tonen. Daardoor wordt de industrie met hogere kosten van de productie opgescheept. En dat leidt dan weer tot een ineenstorten van de 'American dream'. Wie zijn die lieden?, vraagt Burkett zich af. Wel, dezelfde die zich sterk maken voor vrije abortus en een sterke (communistische) centrale overheid. Ze maken handig gebruik van de media en 'hersenspoelen onze kinderen' (blz. 139). Burkett's taalgebruik is soms sterk:

'Het verbaast me dat we het toelaten dat zoveel mensen met zo weinig karakter, de nationale politiek

bepalen waar we uiteindelijk allemaal voor moeten betalen' (blz. 125).

En:

'Het zijn dezelfde mensen die zeggen dat & aarde 4,5 miljard jaar oud is; en dat is ook fout' (blz. 107).

Kort samengevat zegt Burken dat de milieubeweging bestaat uit ex-communisten die een wereldregering nastreven en de economie ten gronde richten.

Ook in Nederland

Het bovenstaand klinkt nogal overdreven, misschien typisch Amerikaans evangelisch. In Nederland denken we genuanceerder zou je zeggen. Dat geldt niet voor drs R.J. Bleeker die op een studiedag van de Evangelische Hogeschool in april jl. een lezing hield. De spreker analyseerde daar de internationale en de Nederlandse milieubeweging. Volgens hem hebben de milieubewegingentwee kenmerken gemeen: ze willen de wereldbevolking drastisch omlaag brengen en ze zijn tegen de industrie, de technologische vooruitgang en grootschaligheid. Bleeker onderscheidt een aantal basisvisies in de milieuorganisaties en wijst die af. Hij wijst er terecht op dat er een stroming is die gebaseerd is op New Age en die een steeds grotere invloed lijkt te krijgen. De spreker op de studiedag maakt vervolgens uitspraken als hij & hele milieubeweging over één kam scheert en zelfs zo ver gaat ze met de nazi's te verbinden. De lezing werd afgesloten met een conclusie: 'Het is de aloude gnostisch slang die zich heden ten dage als een engel des lichts met behulp van de milieubeweging een nieuwe religie, een natuurreligie tracht te installeren'.

Billijke toorn?

Is de milieubeweging een verzameling ex-communisten of neo-fascisten die zwaar onder de invloed van

de New Age-beweging staan?

Voor zover ik de Nederlandse organisaties ken en de mensen die daar werken, is dat niet het geval. Het zijn geen christelijke organisaties die natuur en milieu willen beschermen omdat het om Gods schepping gaat. Maar ook geen extremisten die per definitie de Nederlandse industrie om zeep willen brengen, laat staan een dictatoriale wereldregering willen stichten. Wel is een deel van hen beïnvloed door de gedachten van de Engelsman James Lovelock, die in Nederland wordt nagevolgd door dr. ir. B.C.J. Zoeteman, een hoge ambtenaar bij het ministerie van VROM. Lovelock en Zoeteman gaan ervan uit dat 'Moeder Aarde' een organisch, goed in elkaar passend en evenwichtig systeem is. Zo'n systeem mag niet verstoord worden. Deze kijk op het milieu is niet de mijne, maar hij is per se niet te karakteriseren met de termen die Bleeker en Burken gebruiken.

Het gaat dan ook niet aan om de hele milieubeweging te veroordelen op de manier zoals de laatsten dat doen. Wel moeten we kritisch blijven over de filosofische achtergronden en zeker acties die tot wets-overtreding leiden veroordelen.

Tenslotte

Er zijn weinig christenen actief in de milieuorganisaties in Nederland. Dat zou best wat meer mogen worden. Het gaat tenslotte om het vervullen van de opdracht dit God aan de hele mensheid gaf om de aarde te behouden en te bewaren. Een actief lidmaatschap van bijvoorbeeld de Stichting Natuuren Milieu kan daar ook dienstbaar aan zijn. Niet om kritiekloos de denkwereld van zo'n stichting te volgen of alle acties maar goed te keuren. Wel om mee te helpen de aarde te bewaren. In het algemeen blijft de milieubeweging binnen de grenzen van de wet. En staat men open voor een kritische inbreng van de leden. Ook als het over de filosofie van de organisatie gaat.

UBBO EMMIUS OVER GRAAF WILLEM LODEWIJK

H. Veldman

B
boekbe spreking

Het is met de mogelijkheden om kennis te nemen van de geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau goed gesteld. Wie de historische lijn vanaf Willem van Oranje (1533-1584) tot aan koningin Beatrix wil volgen, hoeft maar een kleine moeite te doen om aan informatie te komen. Het samenvattend standaardwerk 'Nassau en Oranje' onder redactie van dr. C.A. Tamse (Alphen aan den Rijn 1979) bevat adequate studies over alle regerende Hollandse stadhouders en koningen uit het Oranjehuis. Maar hoewel de titel doet veronderstellen dat de andere Nassauers ook aan bod zouden komen, komt de lezer ietwat bedrogen uit. Hij vindt er geen hoofdstuk over de Friese tak der Nassauers die begon met stadhouder Willem Lodewijk (1560-1620). Tot voor kort moest men voor wetenschappelijk verantwoorde info over hem terug naar 1904 toen dr. L.H. Wagenaar zijn studie over 'Uz Heit' gereed had gekregen. Voor hen die nog verder terug wilden – tot aan de bron zelf – was er de in het Latijn gestelde biografie van Ubbo Emmius, verschenen in 1621. Wat een verrassing dat deze bron nu in modern-Nederlands voor ons ligt! Het is met bijzonder genoegen dat we deze editie van de oudste biografie van graaf Willem Lodewijk aan de lezers voorstellen.

Ubbo Emmius

De eerste biograaf van de Friese stadhouder Willem Lodewijk, **m-b** Emmius, was afkomstig uit het naburige Oost-Friesland. Hij werd

na 1594 (Reductie van Groningen) de eerste rector van de Groningse Latijnse school, waar eerder in die eeuw de beroemde Regnerus Praedinius aan verbonden was. Later werd Emmius de eerste rector

magnificus en hoogleraar geschiedenis en Grieks aan de in 1614 gestichte Groningse universiteit. Mede door zijn intensieve contacten met Groningse ballingen in Oost-Friesland was Emmius in Groningen in deze functies benoemd. En daarin had stadhouder Willem Lodewijk uiteraard een beslissende stem. Op zijn beurt heeft Ubbo Emmius er ook weer veel voor ondernomen om Franciscus Gomarus in Groningen benoemd te krijgen. Zowel de stadhouder als deze beide geleerden waren overtuigde tegenstanders van Arminius en de Remonstranten.

Anonieme prent van Willem Lodewijk (1621), afgedrukt in Emmius' biografie

Toen de stadhouder in 1620 overleed, werd Ubbo Emmius uitgenodigd voor het houden van de officiële lijkrede. De tekst ervan werd – wegens ziekte van de 74-jarige auteur – door iemand anders voorgelezen. Deze rede nu is de basis geworden van de Latijnse biografie over de Friese stadhouder. Hiervan werd het vertaalwerk verzorgd

door drs. P. Schoonkeg, terwijl de redactionele begeleiding in handen was van drs. F.R.H. Smit, prof. dr. E.H. Waterbolk en dr. F. Westra. Dit leidde ertoe dat de vertaling van deze biografie werd voorzien van verhelderende annotaties.

Van grafrede tot biografie

Prof. Waterbolk – de 'éminence grise' van de Groningse historici – maakt in zijn inleidend hoofdstuk duidelijk dat de door Ubbo Emmius verzorgde levensbeschrijving eigenlijk 'een uit zijn voegen gebarsten grafrede' is. En tevens dat Emmius voor de eerste decennia van Willem Lodewijks publieke optreden veel heeft ontleend aan de historieschrijver Everard van Reyd, die overleed in 1602. Voor de periode na plm. 1600 heeft Emmius zijn eigen gegevens moeten ordenen om er een goed lopend verhaal van te maken. Het resultaat was een betrekkelijk kort uitgevallen beschrijving van die periode uit de vaderlandse geschiedenis. Boe belangrijk het is om kennis te nemen van Emmius' biografie wordt men bijvoorbeeld gewaar als het gaat om het conflict tussen Maurits en Oldenbarnevelt: hierin heeft Willem Lodewijk getracht zijn doorluchtige neef af te houden van 'uiterste rigueur' – wat dan het leven van de raadpensionaris had kunnen redden. Groen van Prinsterer maakte in zijn Handboek – overigens zonder Emmius als bron te hebben geraadpleegd – wel melding van deze mildheid: 'Willem Lodewijk had, billijk en edelmoe-dig, zachter oordeel gewenscht' (§ 263). De Friese stadhouder mag men best zien als een consequent denkend man, maar hij trad wel zeer beheerst op. Zoals eerder was gebleken in zijn afhandeling van de machtsstrijd met de 'Fries-nationale' partij van de onverzoenbare mr. Carel Roorda (plm. 1601), die na zijn nederlaag niet door Willem Lodewijk werd verpletterd.

1581: slag bij Noordhorn/1600: slag bij Nieuwpoort

Wie intussen denkt dat in deze biografie alleen maar noord-Nederlandse kwesties worden gememo-reerd, mag natuurlijk best even denken aan de korte maar hevige slag bij Noordhorn (1581), toen het Groningse land weer flink in de Spaanse greep was gekomen – wat dus nog geduurd heeft tot 1594 toen de stad Groningen eindelijk werd bevrijd door prins Maurits en zijn neef Willem Lodewijk. Emmius schrijft over deze verloren slag op bijna propagandistische wijze het volgende: '...een zeer zwaar gevecht bij Noordhorn, een dicht bevolkt dorp in ons gebied. In dit gevecht stormde onze graaf, nog met de vurigheid van de jeugd, op wel zeer stoutmoedige wijze toe op de vijand en hoewel hij enige loden kogels in zijn lichaam had gekregen, dat met een pantser bedekt was, maakte hij zichzelf zo zeer tot een obstakel voor de woestheid der vijanden, dat men een nog grotere nederlaag zou hebben geleden als hij niet zo moedig was geweest' (p. 88).

Maar hoe regionaal dit gebeuren ook moge geweest zijn, voor de aardigheid zal men nu ook eens moeten letten op de manier waarop Emmius het bekende (?) verhaal van 1600: Slag bij Nieuwpoort uitzet. In ruim tien bladzijden (!) legt hij zijn lezers uit hoe de zaken in verband met de kwestie-'Nieuwpoort' er toen voor héél de Republiek voorstonden. De totale context wordt duidelijk in beeld gebracht. En daarin speelt uiteindelijk ook mee dat Willem Lodewijk niet meedeed aan de riskante militaire expeditie; hij liet – geargumenteerde – zijn kritische betrokkenheid overduidelijk blijken. De noordelijke stadhouder vond het 'gekkenwerk' om het verre Vlaanderen in te trekken. Maar deze keer volgde neef Maurits zijn raad niet op. Hij deed wat de heren 'langrokken' wensten.

Grote waardering

Hoe Ubbo Emmius de inzet en het optreden van Willem Lodewijk waardeerde, blijkt uit de volgende geciteerde woorden: 'Na de onwaardige dood van zijn oom Willem, de prins van Oranje, was hij uit het doorluchte Huis van Nassau de tweede redder van deze provinciën tegen de Spaanse onderdrukkers'. Het is dan net alsof Emmius even terugschrikt voor zijn eigen waardering als hij vervolgens – toch wel met gevoel voor de verhoudingen – noteert: 'Zijn neef Maurits, aan wie na diens vader zonder twijfel de eerste lof en dank (N.B.! HV) verschuldigd is voor het verdrijven van de Spaanse tirannie en het verdedigen van vrijheid en godsdienst, heeft hij voortdurend zo terzijde gestaan, is hij met zijn adviezen en daden zo van dienst geweest, dat niemand die onze geschiedenis kent, zou kunnen loochenen dat de helft van de roem en de verdiensten hem toekomt' (p. 1%). Ere wie ere toekomt.

Er zou nog veel meer interessants uit dit werk kunnen worden aangehaald. Maar laat de lezer zelf in actie komen. We bevelen dit werk bij iedereen aan die wil beschikken over de eerste, echte (vertaalde) bron over het leven en werken van graaf Willem Lodewijk van Nassau. Om het tenslotte toch niet onvermeld te laten, vestigen we nog graag de aandacht op het fraaie hoofdstuk van mevr. Nonner-Hienkens die een portret-iconografie van de Friese Nassauer aanbiedt. Het boek is dus royaal geïllustreerd, en niet alleen met portretten van de graaf.

N.a.v.: Ubbo Emmius, Willem Lodewijk, graaf van Nassau (1560-1620). Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe. Vertaling P. Schoonbeeg. 206 pp., paperback. Uitg. Verloren, Hilversum 1994. ISBN 90-6550-382-X. Prijs f 40,-.

M

meegelezen

Waarden en normen

Wat vinden **we** belangrijk en waar- door laten **we ons** leiden? **Doe** vraag is van belang voor ons persoonlijk le- ven, maar **evengoed** voor ons sarnenle- ven. **Hebben** we daarover nog wel ge- zamenlijk gedeelde **opvattingen** of denkt ieder daarover het zijne? De li- beraal Andreas **Kinneging** vindt, **dat het** voor een goed samenleven **nodig** is, dat er een debat wordt **gehouden** over de **politiek moraal**. En **dat we** **samen weer teruggaan** naar oude deug- den.

In *Koers* van 27 juni jl. laat *Dicky Nieuwenhuis* hem **aan** het **woord**:

'Ik heb mijn wapen bij me,' zegt dr. A. Kinneging als hij een pen uit de binnenzak van zijn jasje haalt. Hij is zeker van plan vóór de aan- staande verkiezingende lezers van de landelijke dagbladen te prikke- len met een nieuw betoog over de publieke moraal. Kinneging, VVD- lid en docent politieke filosofie en staatkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden, weet al waar het artikel over zal gaan: de zeven hoofdzon- den.

Heel wat VVD'ers zullen niet blij zijn met deze hernieuwde poging om het debat over de publieke mo- raal nieuw leven in te **blazen**. Kin- neging deed dit eerder in maart 1996 in *Trouw*. Hij pleitte in dat ar- tikel voor de herwaardering van de klassieke deugden als **zelfbeheer- sing, bescheidenheid, zelfoverstij- ging, persoonlijke moed en inzet voor de publieke zaak**

Beleefde moraal
Kinneging behoort tot de kring van hooggeleerde theoretici in de *Prof.* mr. B.M. Telderstichting, het we- tenschappelijk bureau van de

VVD. Zij hebben het debat over de **grenzen van de individuele vrijheid** aangezwengeld. Zij verzetten zich tegen het vrijheid-blijheidliberalis- me van een vorige generatie libera- len. Een samenleving kan het niet stellen zonder een door de burgers beleefde moraal, is hun boodschap, want **zonder** dat is er **geen** draag- vlak voor wet- en regelgeving van de overheid.

De ideologen van de Telderstich- ting **trappen** tegen het zere been van VVD'ers die zich al jaren thuis- voelen bij de oude **verkiezingsleu- ze** Gewoon **jezelf kunnen zijn**. Vo- rig jaar barstte op de partijraad de **ontevredenheid over de boodschap** van de liberale moraalridders los. Sindsdien heeft de partijleiding er alles aan gedaan verdere polarisatie te voorkomen. En dat is aardig ge- lukt: het onlangs **uitgekomen** rap- port Vrijen **verantwoordelijk**, is **zo algemeen** en voorzichtig gesteld dat het zich moeilijk laat afkeuren. Vorige **maand**, tijdens de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering, heeft de VVD de dreigende tweespalt in de partij formeel bezworen. Einde **moraaldebat**, op naar de verkiezin- gen, was de algemene teneur van de vergadering.

'Maar zo gemakkelijk gaat dat niet', vindt **Kinneging**. 'Zo'n debat kun je niet afsluiten, zeker niet bij acclamatie. Ik ben dan **ook** niet van plan mijn mond te houden', klinkt het **strijdvaardig**. Kinneging is **zeer** ontevreden over het rapport Vrijen **verantwoordelijk**. De kern van **zijn kritiek**: 'Ik had graag enkele con- crete uitspraken gezien over het be- vorderen van **bepaalde** nomen en waarden'.

(...)

Opvoeding

'Opvoeding is belangrijk voor nor- men en waarden', beweert **Kinne- ging**. 'Als we **normen** en waarden niet doorgeven, vallen we terug in de chaos.' Hij pleit daarom voor **een eerherstel van 'de klassieke op- voeding'**, met als fundament de in- dividuele deugden die de traditie ons heeft meegegeven. 'In de op- voeding worden de waarden toe- geëigend. Dit betekent dat we **ze** niet **alleen** leren, maar **ook** gaan be- seffen dat er **waarheid in schuilt**.' De 'individuele deugdzaamheid' die **zo** in de opvoedingeigen ge- maakt wordt, is volgens Kinneging de basis voor de 'sociale deugd- zaamheid'; de bereidheid om **reke- ning** te houden met anderen.

Beroep op het verstand

'Ook het CDA is **geïnfecteerd** door de geest van de jaren zestig. Daar- uit is het idee ontstaan dat je niet mag zeggen: "Dit is beter dan dat"'. Het is tegenwoordig **taboe** te beweren: **'Ik vind het gezin beter dan andere samenlevingsvormen'**, of: **'ik vind de westerse sarnenle- ving beter dan de oosterse sarnenle- ving'**. 'Discriminatie' wordt er dan geroepen. En: **'Waar haal jij het recht vandaan om zoiets te zeg- gen?'** Als je **zo** bejegend wordt, **kijk** je de volgende **keer** wel uit om nog eens **zoiets** te zeggen, dan ga je heel voorzichtig manoeuvreren.' De uitspraak 'Waar haal jij het recht vandaan...', is volgens Kinne- ging het gevolg van de opvatting dat **moraal een individuele prefe- rentie (voorkeur) is**. 'Als ik zeg dat het één beter is **dan het** ander, wil **de** ander een advies **geven**. Ik ben gedreven door het idee dat **het** echt **beter is** en adviseer daarom: Pro- beer het eens.'

Waarop baseert u het recht om dergelijke uitspraken te doen?

'Mijn uitgangspunt is klassiek humanistisch, waarbij de nadruk ligt op "het goed gaan", de eudonomie van de mens.'

Hoe weet u wat goed is voor de mens?

'Dat is uitgekristalliseerd door de eeuwen heen. Heel wijze mensen hebben daarover nagedacht en boeken geschreven. Wij kunnen niets anders doen dan die boeken bestuderen en de normen en waarden die we zo meekrijgen, overleveren.'

Zijn uw uitspraken dan uiteindelijk niet willekeurig? De opvattingen in de 'oude boeken' kunnen zeer verschillen. Mist u het gezag waardoor een ander niet kan zeggen:

'Dat is uw mening, maar ik denk er anders over'?

'Ik doe een beroep op het verstand. Ik ben een verstandig mens, jij bent een verstandig mens. Ik vertel jou iets, denk daar eens over na. Dit is niet mijn persoonlijke mening, want ik heb het ook maar overgeleverd gekregen uit de traditie. Ik doe dus een beroep op het verstand en niet op de openbaring. Ik mis daarmee inderdaad uiteindelijk een stuk gezag. Sou ik echter wel een beroep doen op de openbaring, dan heb ik misschien in de kring der gelovigen veel gezag, maar daarbuiten, in de kring der niet-gelovigen zal ik ieder gezag ontberen.'

Opvoeding in waarden

Opvoeden is belangrijk voor normen en waarden, dei dr. Kinneging. Dat is ook de mening van drs. M. Burggraaf, die in *De Hervormde Vrouw* een artikel schreef over normen en waarden op school. Anders dan Kinneging wil Burggraaf zich niet beperken tot een beroep op het gezond verstand, maar luisteren naar de openbaring. En zo de normen en waarden niet zien als losse dingen, maar als dingen die verbonden zijn aan de Wetgever, God die de bron daarvan is. We citeren hem via

het *Gereformeerd Weekblad* van 20 juni jl.:

'Dat het onderwijs aandacht besteedt aan normen en waarden is niet vanzelfspreken. ik noem enkele argumenten die tegenspreken dat het in het onderwijs ook om morele opvoeding moet gaan.

– We leven in een pluralistische samenleving; leerlingen met een zo verschillende achtergrond kunnen niet dezelfde normen en waarden voorhouden. Vrij recent is de discussie over de Islam.

Moet een (openbare) school bestaan dat culturele waarden en normen, vanuit de Islam bepaald, hier toegang krijgen?

– De school is er voor kennisverwerving en leren van vaardigheden en niet voor opvoeding. Laat de school ervoor zorgen dat deze kennisverwerving zo goed en effectief mogelijk plaatsvindt (de effectieve school). De resultaten zijn bepalend en deze moeten via de kortste weg behaald worden. Beperk je tot de basisvaardigheden dan bereid je jongeren voor op een plaats in de samenleving. De school is voor kennis en instructie en niet voor opvoeding. De pedagogisch taak van de school is oneigenlijk.

– Een samenleving die steeds verder individualiseert leidt tot onverschilligheid waar het gaat om normen en waarden. Een school kan dit tij niet keren. Probeer maar eens gemeenschappelijke waarden te omschrijven. Daar komen we in deze tijd niet meer uit en daarom kunnen we beter soortgelijke pogingen staken.

Men stelt: er is verschil tussen onderwijs als kennisoverdracht en opvoeding als mentaliteitsverandering. Als gezin en school niet meer op elkaar aansluiten en er te grote verschillen zijn kan de school aan de opdracht tot waardenontwikkeling niet voldoen omdat er te weinig gemeenschappelijks is.

Bovenstaande argumenten hebben

alle een kern van waarheid in zich. Met de reeds eerder genoemde Dasberg blijf ik van mening dat de school desondanks een opdracht heeft in de morele opvoeding. We beseffen dat deze opdracht moeilijker wordt naarmate gezin en school niet meer bij elkaar aansluiten als het over normen gaat. Daarom vinden we juist in het openbaar onderwijs een verzet tegen waardenontwikkeling in de schoolopvoeding. Voor de christelijke school kan dit argument echter niet tellen.

Maar wat dieper steekt: eigenlijk hoeft het niet een vraag te zijn of waarden en normen een rol spelen in de school. Zij spelen een rol, zij het veelal impliciet. Geen kennisinhoud is waardenvrij. De keuze van wat geleerd moet worden is in hoge mate waardenbepaald. De selectie van wat wel en wat niet op het rooster komt is gebaseerd op waardenoordelen.

Zo bezien is het niet de vraag of de school zich bezighoudt met waarden en normen. Het is veeleer van belang hoe en welke waarden en normen gestalte krijgen in het onderwijs.

De opdracht is om deze waarden en normen duidelijk te maken.

Welke waarden en normen. In de discussie is wel geknispeld gesproken over een zak met waarden en normen die uit het hoofd geleerd moet worden in opvoeding en onderwijs, Mevr. Netelenbos staatssecretaris van Onderwijs, verzet zich tegen een lijstje dat aan scholen moet worden voorgehouden. De minister van OCW spreekt van gedeelde waarden en normen in de samenleving. In een democratische samenleving moet de waag om weke normen en waarden het gaat, worden beantwoord door de burgers. Eenvoudig een terugkeer naar traditionele waardenpatronen is uitgesloten.

Als er dan toch waarden genoemd gaan worden komen de volgende in het rijtje: vrijheid van meningsuiting, openbaarheid, milieubescher-

ming, respect voor elkaars bestaan en levenswijze, gelijkwaardigheid van mensen.

Dasberg spreekt van deugden als eerlijkheid, **moed**, **opofferingsgezindheid**, verantwoordelijkheid. De **school** moet op deze waarden ingaan en gehoorzaamheid eisen.

Voor al deze typering blijft het bezwaar **gelden** dat **waarden zijn losgemaakt van de bron**. Maar waarden zijn niet los **verkrijgbaar**. **Moraal in de losse verkoop verschraalt tot burgerlijk fatsoen**. Nu is opvoeden tot burgerlijk fatsoen geen overbodige luxe maar er kan niet **mee** volstaan worden.

Als we doorstoten naar de kern is de bron voor **wezenlijke waarden** en **betrouwbare normen** te vinden in het Woord van God. Dit geeft de levensregels die van **waarde zijn om** als normatief te gelden. De Wet van God en **de van** deze Woorden afgeleide normen zijn niet in de losse verkoop **maar** blijven **verbonden aan de Wetgever, de Bron**. De **normen-** en **waardendiscussie** kan alleen heilzaam zijn voor de samenleving als er een terugkeer is tot de Bron.

Opvoeding en onderwijs (...)

Onderwijs en opvoeding hebben met elkaar van doen. **Onderwijs** zonder opvoeding verzandt tot louter informatie-overdrachten **vaardigheidsontwikkeling**. Daarvoor hebben we de christelijke school **niet nodig**. Zo zijn christelijke scholen **ook** niet gesticht. Ze zijn gesticht vanuit het besef dat de school een belangrijk **opvoedingsmilieu** is. Weliswaar is het **gezin** het eerste **opvoedingsmilieu**. De school is echter een goede tweede.'

Quasi-religie als pretpakket

Wat interesseert de mensen vandaag in geloof en quasi-religie? Die vraag stelde dr. **H.M. Vroom** in het Centraal Weekblad van 27 juni jl. Tegelijk met het rapport van het Sociaal Cultureel

Planbureau over (on)geloof in Nederland verscheen in het Duitse *Sontagsblatt* een verhaal over hoe het bij de Duitsers is:

Astrologie scoort hoog; de dingen zijn voorbestemd, denkt 47% van de Duitse vrouwen tegen 31% van de mannen en **een kwart van de bevolking denkt erover** na wat hun volgende **leven zal zijn**. De ondergang van de wereld houdt een **zesde** van de **bevolking** bezig, terwijl een **derde** denkt dat de stand van de **maan** het leven **beïnvloedt**. De historische **Jezus** scoort hoog bij **mensen** die wat meer geleerd hebben (al lezen ze daarover, vrees ik, heel wat ongeleerde boeken).

Toeristen-theologie

Mijn goede collega Theo de Boer noemt God ontmoeten in de natuur **'toeristen-theologie'**: je **zult de** duif maar zijn die door de buizerd wordt gepakt, je geniet van het mooie uitzicht zonder je te realiseren dat de storm morgen de toppen uit de bomen slaat. ik weet niet of hij tijd vindt om lezingen te **houden in Duitsland**, **maar** de helft van de Duitsers zien Gods **kracht** in de natuur. In God **als persoonlijk 'Tegenover'**, **gelooft maar** 17% van de Duitsers, **waaronder** een derde van de kerkgangers. 60% van de Duitsers voelt zich verwant met de christelijke traditie. Nieuwe godsdiensten zijn de islam en boeddhisme (allebei 1,5%).

De grote **meerderheid** van de Duitsers gelooft; **alleen gelooft minder kerks en minder leerstellig; men gelooft meer eromheen**. Men zoekt **het gewoon zelf uit**. De kerken zullen hun aanpak **hierop** moeten afstemmen, **anders** bereiken ze de mensen niet meer.

Indoctrinatie?

De meeste mensen **zijn** religieus; ze **zoeken** het aan de randen van het christendom in natuurreligies als New Age, in **verwesterde vormen** van reïncarnatie en lezen graag over het lot, **helderziendheid**, engelen en goede geesten (en wat

minder over satan en boze geesten). Als mensen in Oost-Duitsland geïndoctrineerd **zijn** met ongeloof, **zou** het dan ook kunnen dat er bij ons ook **indoctrinatie** is, alleen **met occult** geloof? Zou het kunnen dat de verschuiving naar vager **geloof** en een zelf samengesteld geloofspakket toch een **soort pretpakket** is. Zijn de scherpe **kanten eraf gehaald**?

Tegenover

Terwijl 'God in de **natuur**' toeneemt, verdwijnt God als Tegenover. Welnu, in de **natuur zijn winnaars en verliezers**; hier geldt: eten of gegeten worden – hoe **prachtig** en boeiend en **onvanzelfsprekend** de natuur **ook** is! Wie de natuur vereert, **kijkt** toe bij wat er is, en **est** het zoals het is. Wie **naar Gods profeten hoort**, die leert onrecht en zonde zien. Het evangelie spreekt van genade en vergeving. Wie dat gelooft, die wil iets veranderen aan wat er scheef zit in de wereld. Een **profetische godsdienst verschilt van een natuurgodsdienst**. **Daarom** is het geen toeval dat de enquêtes laten zien dat geloof in **God als een 'Tegenover'** afneemt en een politicus als De Jong ervan **wakker** ligt dat de **rijken** te rijk en de armen te arm worden. Als het 'tegenover' en het 'doe uw schoenen van uw **voeten**' verdwijnen, verliest de kritiek op **'wat bestaat' aan kracht**. Het **'ieder maakt het zelf wel uit'** wint terrein, in religie en economie. Dat gaat samen.

Intrede

Ds. A. de Braak doet D.V. op zondag 10 augustus a.s. om 15.00 uur intrede in de Geref. Kerk te Ten Boer (wijk Zuid). De bevestiging zal plaatsvinden 's **morgensom** 9.15 uur door ds. H. W. van Egmond, predikant van wijk Noord. Beide diensten worden gehouden in het kerkgebouw aan de Vijverweide 26 te Ten Boer.

Nieuw adres van ds. A. de Braak: Stadsweg 66,9791 KG Ten Boer (pag 37+11).

Overleden

Amersfoort – Op zaterdag 19 juli jl. is ds. H.A. Strating, predikant van de Geref. Kerk van Amersfoort-Noord, op 56-jarige leeftijd overleden.

Hendericus A. Strating werd op 28 september 1940 geboren. Na een opleiding tot onderwijzer ging hij part-time theologie studeren aan de christelijk-gereformeerde Theologische Universiteit te Apeldoorn. Intussen bleef hij in het onderwijs werkzaam.

Op 19 januari 1975 werd hij tot predikant bevestigd in de Nederlands Gereformeerde kerk van Langerak. Hij werd toen onder meer afgevaardigde naar de Landelijke Vergadering van deze kerken. Daar verzette hij zich sterk tegen aanvaarding van een nieuwe kerkorde, het AKS.

De bezwaren waren voor hem zo zwaarwegend, dat hij zich onttrok en lid werd van de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) ter plaatse. Op 20 januari 1980 werd hij predikant in Drogeham en op 17 juni 1984 te Amersfoort-West. Sinds 1 januari 1990 was hij predikant van de vanaf die datum geïnstitueerde kerk van Amersfoort-Noord.

Adreswijzigingen e.d.

Barendrecht * Predikant: G. Meijer, Klipper 30,2991 KK, ☎ (0180) 619288 (pag. 140).

Eindhoven * Scriba: I.G. de Boer, ☎ (040) 2410908 (pag. 154).

Emmen * Predikant: FF. Bijzet, ☎ (0591) 677420.

Hattem * Predikant: J. Werkman, Galenshoeve 1,8052 AV, ☎ (038) 4445855 (pag. 103).

Heerenveen * Scriba: W. Wattel, Jacob Hepkemastraat 14, 8441 CC, ☎ (0513) 625644. **Administrateur:** H. Bouma, Alma Tademaweg 54, 8442 JX, ☎ (0513) 625774 (pag. 57).

Rotterdam-Zuid * Scriba: G.G. Groen, Bovenstraat 80,3077 BG, ☎ (010) 4796116 (pag. 142).

Wageningen * Scriba: Joh. Schuller, Breehoven 8,6721 SN Bennekom, ☎ (0318) 417988. **Diaconie:** C. van Dooren, Talmastraat 7, 6706 DT (pag. 98).

Studentenverenigingen * Gerefor-

meerde Hoger Beroepsonderwijsvereniging te 's-Gravenhage: 'Ars Vivendi': Voorzitter: Ellen Schaef-fer, Suezkade 63, 2517 BW, ☎ (070) 4273723. **Secretaresse:** Susan van Dijk, Jan van der Heydenstraat 3,2522 EJ, a (06) 53974890. Penningmeester: Jeïe Niewold, Obrechtstraat 211, 2517 TV, ☎ (070) 3452985. Notuliste: Joke den Haan, Obrechtstraat 211, 2517 TV, ☎ (070) 3452985. **Algemeen Adjunct:** Geert Jan van Vee-len, Jekerdal 3, 2904 CH Capelle a/d IJssel, ☎ (010) 4423226 (pag. 228).

Vakantie!

Ontdek het geheim van de Ronald-trilogie van Ali C. Drost-Brouwer

Van f 36,95 voor maar **f 17,50**

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postbus 25 - 4460 AA Goes - Telefoon 0113-215591

Datum	Radio/TV	Tijd	Plaats	Predikant
10-08-97	Radio	17.00 uur	Ferwerd-Hallum	ds. D. Noort
07-09-97	TV	11.00 uur	Nijkerk	ds. P.H.R. van Houwelingen
14-09-97	Radio	17.00 uur	Axel	ds. J.J. Burger
12-10-97	Radio	17.00 uur	Venlo-Blerick	ds. H. Drost

